

Minicursus - Agnes van Assisi (1196-1253)
"De schaduw van de schaduw in het volle licht"

Moeder Hortulana omringt door haar dochters Clara (l.) en Agnes (r.).

Deel 4: San Damiano en het vertrek naar Florence (1211-1221)

Na Clara's, Agnes' en Pacifica's intreden en het verhuizen van de gemeenschap naar San Damiano in de zomer van 1211 begon de Clara's en Agnes' gemeenschap gestaag te groeien. In september volgde Benvenuta van Perugia, die Agnes en Clara nog kenden uit de tijd dat de familie in Perugia verbleef. Over de eerste jaren in San Damiano, waarbij de leiding nog in handen van Franciscus lag en hij de *Forma Vivendi* schreef, weten we niet veel. Nog voor de zomer van 1213 volgde zuster Balvina, die later abdis in Vallegloria zou worden, want in die zomer vond het 'oliewonder' plaats waarvan zij getuige was: het kannetje olie dat zich op onverklaarbare wijze gevuld had. Naast deze zuster Balvina, waren Agnes, Pacifica, Benvenuta en br. Bentevenga er getuige van. Dat bewijst dat er al heel snel een of meerdere broeders bij de zusters in San Damiano verbleven. Vermoedelijk woonden ze nu met vijf zusters in San Damiano. Rond deze tijd moet ook zr. Lucia van Rome als klein meisje, wellicht als vondeling of wees, in San Damiano zijn komen wonen. De zusters kozen blijkbaar voor een sociale inslag voor hun gemeenschap. In 1214 trad zuster Cecilia di Gualtieri Cacciaguerra di Spello in, die later verantwoordelijkheid kreeg voor de keuken en vermoedelijk trad ook zr. Benedicta (wereldlijk: Genoveva di Giorgio di Ugone di Tebalduccio) rond deze tijd in.

Het jaar erop (1215) trad in de zomer zr. Fillipa di Leonardo di Gislerio in. Dat jaar resideerde de paus in Perugia en lang is gedacht dat Clara persoonlijk naar hem toe ging om een armoedeprievilege van de paus te ontvangen en dat ze die ook kreeg, nieuwere onderzoeken gaan er vanuit dat dit om een latere vervalsing gaat. In december dwong Franciscus, naar aanleiding van het Vierde Lateraans Concilie, Clara formeel de leiding van haar gemeenschap op zich te nemen en daarmee de titel abdis aan te nemen. Dit deed hij ook omdat hij zelf plannen had naar Spanje te gaan. Zr. Pacifica was erbij aanwezig, toen Franciscus met Clara sprak. De gemeenschap bestond op dat moment uit minimaal acht zusters. In oktober 1216 schreef Jacob van Vitry over de gemeenschap. Hij schreef over boetepreken, maar het is niet geheel duidelijk of die enkel door de minderbroeders of ook door de 'minderzusters' gehouden werden. Het is een zeldzame niet-franciscaanse aanwijzing over het leven van de zusters rond Agnes en Clara.

In de loop van 1217 verliet Clara enige tijd San Damiano om met twee zusters (Marsebiliana en Christiana) grond in Foligno te kopen. Wie tijdelijk de leiding overnam in San Damiano is onbekend, maar dat zou goed Agnes (20) kunnen zijn. Pas na 27 augustus 1217, nadat de grond daadwerkelijk aangekocht was, keerde Clara terug naar San Damiano. Zuster Balvina di Martino di Coccorano, Agnes' nichtje, trad vervolgens in.

Op 19 maart 1218 gebeurde iets dat voor Agnes later zeer van belang zal zijn, maar waar ze op dat moment nog geen weet van had: in Florence werd grond, buiten de Porta Frediano, op de heuvels van de zuidelijke Arno-oever, geschonken aan een (dominicaans geïnspireerde) penitent om een klooster te stichten voor Vrouwe Avegnete en andere vrouwen. Op 4 april 1218 verklaarden zich drie mannen bereid het land te verdedigen en dus kon de bouw starten. Mogelijk had Vrouwe Avegnete al een tweede, aanpalend, stuk grond ter beschikking gesteld. Er was nog geen link naar de minderbroeders of de zusters, buiten het feit dat er misschien een minderbroeder als getuige optrad. In juli 1218 werd in een aantal stappen ook een gemeenschap in Perugia (Monteluca) gesticht, meerdere stappen worden binnen enkele weken doorlopen en op 31 juli gaf de bisschop toestemming om het klooster te bouwen en eximeerde het. Dat wil zeggen: het werd zelfstandig.

In mei 1219 trad zuster Cristiana de Bernardo da Suppo in San Damiano in. Als klein meisje kwam (de latere) zuster Agnes di Opportulo di Bernardo, dochter van de podèsta van Assisi naar San Damiano. In datzelfde jaar genas Clara een lekenbroeder, Stefanus van Narni, van een geestesziekte. Ze deed dit op 'de plek waar zij doorgaans bad'. Rotzetter gaat er vanuit dat het leven van de zusters in die tijd voorbeeld is geweest voor Franciscus' Regel voor de Kluizenarijen. Hij gaat er vanuit dat Clara, als ze de 'Martharol' had, niet in het koor, maar elders, buiten de clausuur bad. Daar zou het geweest moeten zijn. Ook in haar privécel bad Clara veel, maar die lag wel heel diep in de clausuur, dus dat is minder waarschijnlijk. De algemene opvatting is, dat het hier om Clara's plaats in de kerk (het koor van de zusters, dus) gaat. Dat is wel binnen de clausuur. Niklaus Kuster ofmCap merkt terecht op dat, wanneer deze plek echt in de clausuur lag, dit duidelijk maakt hoe gemakkelijk de zusters met de clausuur omgingen: ze openden hem zelfs voor een waanzinnige, psychisch labiele broeder. Dat zegt wel iets over hun gastvrijheid!

Dit moet voor 29 juli geweest zijn, omdat kardinaal Hugolinus dan enkele kloosters - waaronder ook San Damiano - onder zijn nieuwe 'Hugolinusregel' stelde, waardoor de clausuur strenger werd en de zusters voortaan onder de paus en niet onder meer onder de bisschop vielen. Franciscus is dan in het Heilig Land. Op 27 juli nam kardinaal Hugolinus het klooster in Florence onder zijn bescherming. Dit is de eerste keer dat er een link tussen dit klooster en San Damiano duidelijk wordt. In tegenstelling tot andere kloosters stond de kardinaal dit klooster zelfs toe te leven naar de gebruiken van San Damiano, naast zijn eigen regel (constituties). Op 9 december volgde de bevestiging van de paus.

Tussen 22 en 29 maart 1220, de Goede Week, bezocht kardinaal Hugolinus het klooster van San Damiano. Hij was onder de indruk van de zusters. Datzelfde jaar schreef hij Clara een brief, waarin hij expliciet Agnes (24) liet groeten. Agnes was dus op dat moment nog in San Damiano. Toen Clara hoorde dat begin dit jaar enkele broeders martelaar waren geworden in Marokko, wilde zij ook naar Marokko. De zusters waren bang dat ze dit echt zou uitvoeren. Zuster Balvina di Martino di Coccorano, Agnes' nichtje, ging voor 1 jaar en 5 maanden naar Arezzo om het klooster daar te informeren. Met informeren wordt in dit geval bedoeld dat ze er (tijdelijk) de leiding op zich nam en tevens zorg had voor de vorming van de zusters.

In deze periode liet Franciscus raad vragen aan br. Silvester en "Clara met enkele van haar meest toegewijde gezellinnen." Uiteindelijk antwoordden Clara met één gezellin en br. Silvester hetzelfde. Wie die gezellin was weten we niet, maar de kans dat dit Agnes was is natuurlijk groot: wie was Clara nou meer toegewijd dan Agnes?

Er kwamen steeds meer zieken naar San Damiano om genezen te worden. Zowel Clara als Agnes en moeder Hortulana genazen meerdere mensen door een kruisteken over hen te maken. Voor deze tijd moet moeder Hortulana dus ingetreden zijn. Ook moet het voor deze tijd geweest zijn dat Franciscus een vijftal vrouwen naar Clara stuurde om ze te laten intreden, waarover zuster Cecilia in Clara's heiligverklaringsproces getuigde. Clara koos ervoor één, vrouwe Gasdia, dochter van Taccholo, niet toe te laten. Omdat er zo werd aangedrongen, gaf Clara haar toch een kans. Na een half jaar trad de vrouw uit. De enige zuster die erbij was en door zuster Cecilia genoemd werd, was Agnes. Wellicht wilde Clara deze beslissingen samen treffen. Zuster Cecilia getuigde dat Clara opstond. Dat wordt altijd geïnterpreteerd als dat Clara "opstond van haar ziekbed." Clara werd echter ziek in 1224. In de winter 1224-1225 verbleef Franciscus ziek in San Damiano. Dan kan hij er dus moeilijk meisjes heen sturen. Ik kan me ook niet goed voorstellen dat dit verhaal zich nog daarna afspeelt (zwaar ziek als Franciscus was). In 1226 overleed Franciscus. Daarbij zal hierna blijken dat Agnes in 1224 niet meer in Assisi was. Kortom, Clara stond wellicht op van een stoel of de koorbank, maar niet van haar ziekbed.

Begin 1221 beloofde Franciscus de zusters in Florence (die inmiddels twee jaar leefden naar de vorm van San Damiano) Agnes (25) naar hen toe te sturen. Dat gebeurde ook. Agnes verlaat San Damiano. Hoe het haar in Florence verging, komt in deel 5 aan bod.

Verdieping: Het bepalen van Agnes' vertrek naar Florence

Naast Agnes' geboortejaar is het jaar dat Agnes naar Florence ging is moeilijk te definiëren. Dàt ze ging staat eigenlijk wel vast. Hiervan getuigen onder andere de Agnes-Vita en de Franciscus-Fioretti. Omdat dit een hele verandering in Agnes' leven teweegbracht, is het wel een hele belangrijke, zo niet de belangrijkste, datum uit haar leven. Er gaan vele jaartallen rond. De Agnes-Vita zelf plaatst het direct na haar intrede: de intrede wordt beschreven in hoofdstuk 4, de benoeming in hoofdstuk 5, dat lijkt zeker niet juist. De schrijver verengt hier duidelijk de tijd. Een veelgenoemd jaar is 1219. Dat wordt echter onmogelijk door de brief van Kardinaal Hugolinus. De kardinaal laat daarin Agnes groeten, dat betekent dat hij haar tijdens zijn bezoek met Pasen in 1220 nog getroffen heeft in San Damiano. Verder noemt Agnes in haar eigen brief, die ze hoogstwaarschijnlijk kort na haar aankomst in Florence geschreven heeft, br. Elias. Ze verzoekt Clara hem zo vaak mogelijk langs te sturen. Br. Elias kwam pas in 1220 terug uit het Heilig Land. Agnes noemt br. Elias noch 'vicaris' (plaatsvervanger, in dit geval van Franciscus), noch 'minister-generaal'. Dit lijkt te wijzen op de tijdsperiode tussen het bekleden van deze ambten, dus tussen 1227 en 1232. De schrijvers van het boek *Clara van Assisi, Geschriften en oudste bronnen* plaatsen Agnes' brief (en daarmee de verhuizing) in deze periode. Dat is echter weer vrijwel onmogelijk, omdat de oudste bronnen verklaren dat Agnes naar Florence gestuurd werd *door Franciscus zelf* en die stierf in 1226.

Een andere optie is vóór zijn benoeming tot vicaris. Die benoeming gebeurde op het mattenkapittel dat startte op 23 mei 1221. Ancilla Röttger osc en Petra Groß osc gaan ervan uit dat Agnes in 1220 naar Florence ging, maar beargumenteren dit verder niet. Er is één zeventiende-eeuwse kopie van een archiefstuk van het klooster in Florence dat Agnes' komst in 1221 plaatst. Deze conclusie komt uit de kronieken van het klooster van Monticelli (Florence) zelf, die in 1649 werden samengesteld. Deze documenten, gebaseerd op eerdere documenten die vervolgens verloren waren gegaan, verklaarden wat betreft het gaan naar Florence dat "*Franciscus zelf beloofde Agnes van Assisi naar de*

Florentijnse zusters te sturen." Ook de stichting van het klooster in Milaan 'door gezellinnen van Agnes' in 1223/1224 zou dan passend zijn. Agnes' brief moet dan dus uit de eerste maanden (op zijn laatst mei) van 1221 stammen, gezien de benoeming van br. Elias. Ook zr. Chiara Lucia Garzonio (de schrijfster van een Italiaans gidsje over Agnes van Assisi) noemt 1221. Ik ga er al met al dus vanuit dat Franciscus in 1221 de zusters in Florence (die inmiddels twee jaar leefden naar de vorm van San Damiano) beloofde om Agnes te sturen en dat toen ook ging.

Citaat van Agnes van Assisi

*"Ik heb grote eensgezindheid aangetroffen, geen verdeeldheid, en dat was boven verwachting."
(Over de zusters in Florence)*